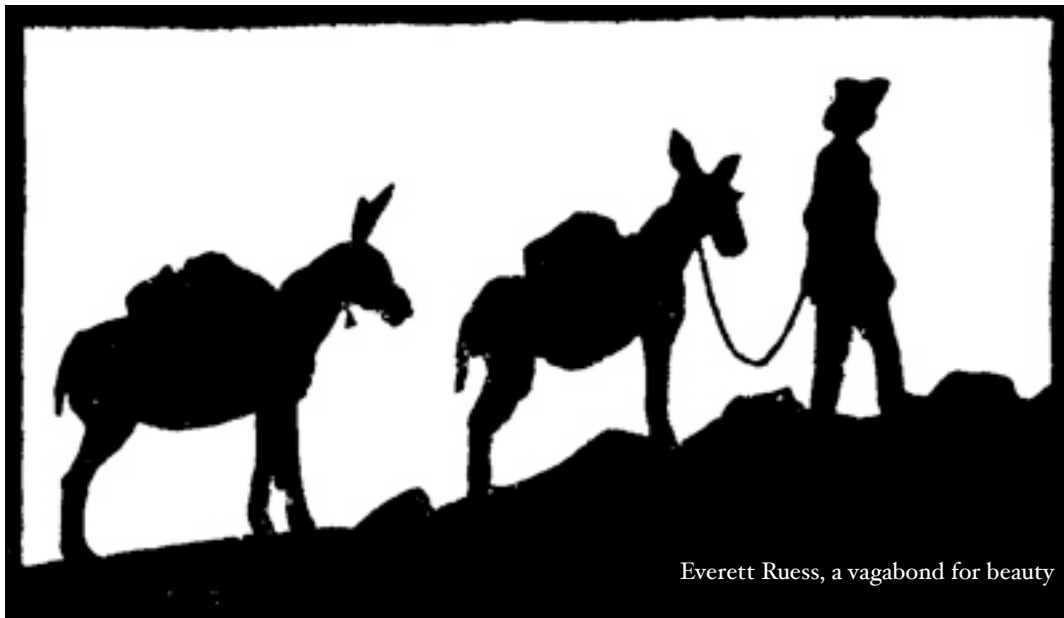

IK BEN NIEMAND

Een romantische onderstroom in de Amerikaanse cultuur

Everett Ruess, a vagabond for beauty

Tom Tak
Voorjaar 2003

IK BEN NIEMAND

Een romantische onderstroom in de Amerikaanse cultuur

Tom Tak
Voorjaar 2003

Nemo 1934

Op een eenzame plek in het berglandschap van Escalante, Zuid-Utah, staat in een rotswand gekrast: Nemo 1934. 'Ik ben niemand'. De schrijver van deze geheimzinnige woorden was de legendarische canyondichter Everett Ruess die met zijn ezels in dit woeste gebied veel rondzwierf.¹ Bij zich droeg hij een roman van Jules Verne over de gewaagde avonturen van kapitein Nemo, derzeeër de Nauidiepte dook.² De inscriptie was een laatste teken van leven. Nooit meer iets van hem. Slechts een paar ners menen bij hemel, op paden hoogten voeren, silhouet van hem zien. Kunstschilder Ruess worden. had hij niet gezou blijken dat pen overweg kon. tochten door de hij prachtige nasolitude I can the mountains work or think, my whim, and between me and the Wild".³ Ook Amerika kent zijn romantici.

Everett Ruess, photo by Dorothea Lange

¹ Hij leefde van 1914 tot waarschijnlijk 1934

² Jules Verne, *Vingt mille lieues sous les mers*, 1870

³ W.L. Rusho, *a vagabond for beauty, with the letters of Everett Ruess*, Peregrine Smith Books, Salt Lake city 1983, p. 143

Een geflipte adolescent, die weinig ophad met burgerlijke conventies, werd na zijn dood idool van jong Amerika. Hij zocht het avontuur en wenste ver van de civilisatie alleen nog voor de kunst te leven. Het was het begin van de moeilijke jaren dertig van de vorige eeuw, de tijd van de 'grote depressie', op weg naar zijn geliefde bergen, de ezels beladen met boeken, schildersgerei en een flinke mondvoorraad, kunnen Ruess de talrijke hongerende boeren, die in de hoop op een betere toekomst naar Californië trokken waar hij nu juist vandaan kwam, nauwelijks zijn ontgaan. Hun zichtbare armoede deed zijn natuurbe-schouwing makkelijk verbleken tot kampvuurromantiek, zeker als men later zijn dichterlijke inspiratie vergeleek met het harde realisme van een roman als *The grapes of wrath*, een geschiedenis van landloze boeren, de 'Okies', verteld door John Steinbeck. Verdreven uit Oklahoma gingen zij naar het veelbelovende Westen van Amerika. ⁴

Beatgeneration

In het midden van de twintigste eeuw werd de wereldvreemde Ruess bijzonder populair bij de Amerikaanse beatgeneration. De vermaarde Jerome D. Salinger en Jack Kerouac voelden zich aan hem verwant. Salinger schreef *The catcher in the rye*, een ontwikkelingsroman. ⁵ Kerouac schreef romans over de tegencultuur, zoals *On the road*, met als inspiratiebron een zwerftocht samen met de dichter Allen Ginsberg door Amerika, en *The dharma bums*, een verhaal over het leven van een nietsnut, zen en hoge bergen. ⁶ On the road werd in de vijftiger en zestiger jaren wel de bijbel van de Amerikaanse beatniks en hippies genoemd. Het waren jongeren die de waarden van de westerse geïndustrialiseerde wereld radicaal verwierpen. Hun persoonlijke vrijheid vonden zij belangrijker dan carrière maken, streven naar bezit en macht. Salinger en Kerouac creëerden in het voetspoor van Ruess een ideale jeugdwereld, waaromheen alles vals, gemanipuleerd en bedrog leek.

De hoofdpersoon van *The catcher in the rye*, de zestienjarige Holden Caulfield, staat op de drempel van de volwassenheid. Weggestuurd van een internaat in Pennsylvania durft hij niet onmiddellijk naar huis en boemelt wat rond in Manhattan, waar hij nogal abrupt met de platheid en innerlijke leegte van grote mensen wordt geconfronteerd. Hun banale wereld maakt hem nog neerslachtiger dan hij al is. Het verhaal speelt zich af in bars, taxi en in een shabby hotel met escortservice. De woordkeus is direct en toont tegelijk de grote onzekerheid van Holden. Alleen bij zijn zusje Phoebe, die nog natuurlijk en onbedorven is, kan hij een beetje zichzelf zijn. De grote broer, die haar beschermt tegen de boze wereld. Holden Caulfield's wijsheid bestaat uit een mengsel van naïviteit en scherpzinnigheid, vaak typerend voor gevoelige adolescenten. *The catcher in the rye* is romantische kritiek op een materialistische maatschappij die in het bijzonder de nog kwetsbare kinderen misvormt. Een late echo van het in de achttiende eeuw door Jean-Jacques Rous-

⁴ 1939, Pulitzerprijs 1940

⁵ Jerome D. Salinger, *The catcher in the rye*, 1954

⁶ Jack Kerouac, *On the road*, 1957 en *The dharma bums*, 1958

seau in zijn beroemde *Emile ou de l'éducation* uitgesproken j'accuse tegen de schijnheiligheid van de burgerlijke samenleving, een opvoedingsroman waarvan de eerste zin luidt: "Tout est bien, sortant des mains de l'auteur des choses: tout dégénère entre les mains de l'homme." . 7

Rousseau, in Frankrijk en ver daarbuiten lange tijd de ster van de romantiek, was ervan overtuigd dat de doorsnee opvoeder alleen maar eropuit is van ieder nieuw leven een cliché te maken. Voor jonge mensen die nog wat anders willen zijn er nog wel ontsnapingsrouten. Zelfopvoeding, of vorming in groepen die naar een algehele sociale vernieuwing streven. De jonge mens kan aan zichzelf werken en naar een meer natuurlijke levenswijze terugkeren, maar hij kan ook revolutionair worden en streven naar een radicaal andere maatschappij. Holden Caulfield speelde met de gedachte zijn schoolopleiding af te breken, zijn familie in New York te verlaten en voor goed naar de eenzaamheid van het wilde Westen te trekken. Onder het motto van een echte drop-out: "It is better to burn out than to fade away". 8

De jeugdige Jack Kerouac wilde het niet bij woorden laten. Op zoek naar "kicks" en "diggings", sleutelwoord beatnik, trok hij met in zijn ransel manuscript voor On tisch werk. Een moed en verstand kleinburgerlijke doen. Alleen ietreme zucht naar zo'n boek schrijven. personen, Dean op in een kinderte als Kerouac zelf zoek naar nieuwe levings, seks, jazz, 'Kicks!' ... Momentatische vreugde, 'diggings', gesprekwanten, waarin je

Neal Cassady en Jack kerouac

den in de taal van de door heel Amerika een deel van het the road. Een chaoultieme poging gevan alle denkbare idées reçues te ontmand met een exzelfexpressie kan Een van de hoofd-Moriarty, groeide huis. Nu is hij evenaan het zwerven, opverten, intense be drugs en drank. ten van roes en ex afgewisseld met ken met zielsver jezelf helemaal

7 Alles wat uit de hand van de Schepper komt is goed, maar gaat in handen van de mensen langzaam achteruit, in: J.J. Rousseau, *Oeuvres complètes*, Éditions Gallimard 1969, IV, p. 245

8 Zie Michael Heatley, *Neil Young in his own words*, Omnibus press 1997, p. 47 en ook Charles R. Cross, *Heavier than heaven: a biography of Kurt Cobain*, Hyperion, New York 2002, p. 352

openlegt. Sal Paradise, de ik-verteller in het verhaal, doet hiervan verslag. Hij mag het nieuwe Amerikaanse levensgevoel verwoorden: “You can’t go home again”.⁹

In de verte wenkt het geluk, luidde het optimistische bericht van Kerouac en zijn zielsverwanten. Het is de boodschap van een Amerika waarin de vooruitgang mythische proporties heeft aangenomen. Toch is ook het verleden niet ver weg. Er loopt een opvallende lijn van Kerouac, Salinger, Ginsberg, William Burroughs, Neal Cassady, Gary Sherman Snyder en de rest van het schrijvende deel van de ‘Beat crowd’, o.a. via de journalist en dichter Walt Whitman, naar een bijna vergeten negentiende-eeuwse Amerikaanse natuurfilosoof en aanhanger van een natuurlijke theologie, de romanticus pur sang Henry David Thoreau.

Transcendentalisten

“Romantisme, wij hoorden het daareven nog van Dewey, is voor het Amerikaans besef louter zwakheid en zonde”, wist een pessimistisch gestemde Johan Huizinga in 1926 in het essay *Amerika te melden*.¹⁰ Toch kende Amerika al lang een levendige romantische onderstroom, met een geschiedenis die zelfs verder terugging dan Everett Ruess en ons voert naar een groep schrijvers en filosofen in New England, zo rond 1830, met een idealiserende levensbeschouwing: de transcendentalisten. Onder hen was ook deze Henri David Thoreau. Evenals zijn geestverwanten voelde hij sympathie voor romantici uit het oude Europa, zoals de ‘sensibele’ Jean-Jacques Rousseau, de klassieke natuurfilosoof Goethe, de meditatieve natuurdichter Samuel Taylor Coleridge en de romantisch profetische essayist en historicus Thomas Carlyle. Ook de zeventiende eeuwse neoplatonist Ralph Cudworth werd door Thoreau bestudeerd. “De geest schept niet zonder uit het heden te treden” is een uit Europa naar Amerika overgewaaid wijsheid.¹¹ Aan de Amerikaanse oostkust, met als centrum Boston, ontstond in de negentiende eeuw een vernieuwingsbeweging in de godsdienst, die minder op traditionele openbaring en meer op natuurlijke godskennis steunde, met een stevig programma om aan het eigen gemoed en verstand te werken. Men streefde naar een diep doorleefde natuurlijke vroomheid. Opvallend veel dominees waren lid van deze beweging. Uit angst voor de dagdroom, die de mens van de

⁹ Titel van een postuum uitgegeven autobiografische roman van Thomas Wolfe, 1900-1938, *You can’t go home again*, New York 1940. Wolfe was in de vijftiger en zestiger jaren evenals Kerouac symbool van een mythisch Amerika.

¹⁰ J. Huizinga, *Amerika levend en denkend, losse opmerkingen*, H.D. Tjeenk Willink & Zoon, Haarlem 1926, p. 169

¹¹ Joh. Huizinga zegt het aldus: “Romantisme betekent terugkeer naar het metafysische, en is welbeschouwd de voorwaarde voor alle kunst. De geest schept niet zonder uit het heden te treden”, *ibid.*, p. 169

werkelijkheid doet wegdwalen, deden zij wel een flinke scheut praktische ethiek bij de nieuwe leer.

Thoreau's Walden

Thoreau behoorde met Ralph Waldo Emerson en Amos Bronson Alcott tot wat men de inner circle van de transcendentalisten zou kunnen noemen. Romantiek betekende voor deze filosofen terugkeer naar het metafysische. Metafysiek als voorwaarde voor religie en kunst. Thoreau zocht naar genuïen waarheid. Als fervent dagboekschrijver noteerde hij een keer: "Rather than love, than money, than fame, give me truth".¹² Thoreau bedoelde waarheid die mensen geestelijk rijker maakt. En niet de magere zekerheid van natuurkundige experimenten, waarop bijvoorbeeld de legendarische middeleeuwer Faust zijn leven als wetenschapper bouwde. Van Goethe wist Thoreau hoe ongelukkig het met deze figuur dreigde af te lopen. Na de nodige mislukkingen kon de geleerde natuurvorser alleen nog maar uitbrengen: "Da stehe ich nun, ich armer Tor / und bin so klug als wie zuvor!"¹³ Zijn zucht naar kennis en avontuur deed Faust niet alleen zijn natuurlijke onschuld verliezen, maar ook nog bijna de hemel. In de legende lijdt zijn intuïtieve kennis sterk onder de manipulaties van de duivel Mephistopheles. Hij verliest door hem het vermogen goddelijke waarheid te aanschouwen en krijgt hiervoor in de plaats schijnwaarheden. Waarheid waar voortdurend gras over groeit.

Thoreau voelde zich als filosofisch redenaar en ook pedagoog geroepen zijn tijdgenoten te waarschuwen voor deze aalgladde Mephistopheles en voor het doolpad dat hij de mensen wil opvoeren. Vooral oefende hij scherpe kritiek uit op de kapitalistische geest van zijn tijd en zag in het begeleidende materialisme een belemmering voor de ontwikkeling van een persoonlijk geweten en van gemeenschapszin door middel van directe contacten. Hij had een visioen à la Rousseau van natuurlijk leven in overeenstemming met goddelijke wetten. Op basis hiervan en zijn radicaal individualisme bepleitte Thoreau een totale verandering van maatschappelijke instituten: staat en kerk. Slavernij was in zijn tijd nog een hot issue. Thoreau liet niet na haar te veroordelen.¹⁴ Een civilisatie die slechts door slavenarbeid in stand wordt gehouden noemde hij minachtend een schijnbeschaving.

In politieke essays als *Resistance to civil government*, *Life without principle* en zijn artikelen tegen de slavernij profileerde Thoreau zich als nonconformist.¹⁵ Ieder mens heeft recht

¹² Henri David Thoreau, *Walden, or life in the woods*, foreword and notes by Walter Harding, Houghton Mifflin Company, Boston 1995 (1854), p. 321

¹³ Johann Wolfgang von Goethe, *Faust, eine Tragödie*, in: *Goethes Werke*, Hamburger Ausgabe hrsg. von Erich Trunz, Verlag C.H. Beck, München 1949-1972 (1808 en 1832), Band III, p. 20

¹⁴ Zie van Thoreau, *Slavery in Massachusetts*, 1854

¹⁵ Thoreau, *Political writings*, edited by Nancy L. Rosenblum, CUP, Cambridge 1996

op een zelfstandig leven, maar ook de plicht zich te verzetten tegen onmenselijke maatregelen van de staat, verklaarde hij. Men moet zich geen illusies maken: morele en politieke kwesties laten zelfs de meest onbeduidende voorvallen in het dagelijkse leven niet onberoerd. In *Resistance to civil government* is de centrale vraag: ‘Mag een burger, ook al is ’t maar voor een ogenblik, zijn geweten tot zwijgen brengen om de staat welgevallig te zijn?’.¹⁶ Volgens Thoreau mag dat nooit. Toen de Verenigde Staten de oorlog verklaarde aan Mexico bood hij passief verzet en weigerde nog langer belasting te betalen, waarvoor hij zelfs in de gevangenis kwam. Hij schuwde altijd geweld. Zijn leven lang was hij overtuigd pacifist.

De sociaal filosofische analyses van Thoreau doen op een afstand denken aan de kritiek van Karl Marx en Friedrich Engels op kapitalisme en industrialisatie. Echter, bestudeerde Marx de geschiedenis van maatschappelijke conflicten uitsluitend om sociale ontwikkelingswetten te kunnen formuleren en voorspelde hij op lange termijn de definitieve overwinning van de arbeidersklasse, Thoreau hoopte veel meer op de spontane geboorte van een homo novus, de geestelijke mens die alle dingen beoordeelt en die natuurlijkheid en oprechtheid belangrijker vindt dan macht over anderen, maatschappelijk aanzien en rijkdom.¹⁷ Mahatma Ghandi koesterde grote bewondering voor hem, evenals Lev Tolstoj die op zijn vijftigste na een diepe geestelijke crisis tot de overtuiging was gekomen dat hij als christen moest blijven hopen op goddelijke verlossing en zich niet zo moest uitputten in zijn strijd tegen het kwaad in de wereld.¹⁸ Onder de indruk van de *vitae* van Rousseau en Thoreau wilde Tolstoj dat er meer evenwicht zou komen in zijn zielenleven, tussen wat hij zag als ethisch-religieuze waarheid, zijn vitaliteit en gevoelens van verbondenheid met de aarde. In de jaren zestig trad de flowerpower in het voetspoor van Thoreau. Het transcendentalisme kreeg toen nogal eenzijdig het hippie stempel van love and peace opgedrukt.

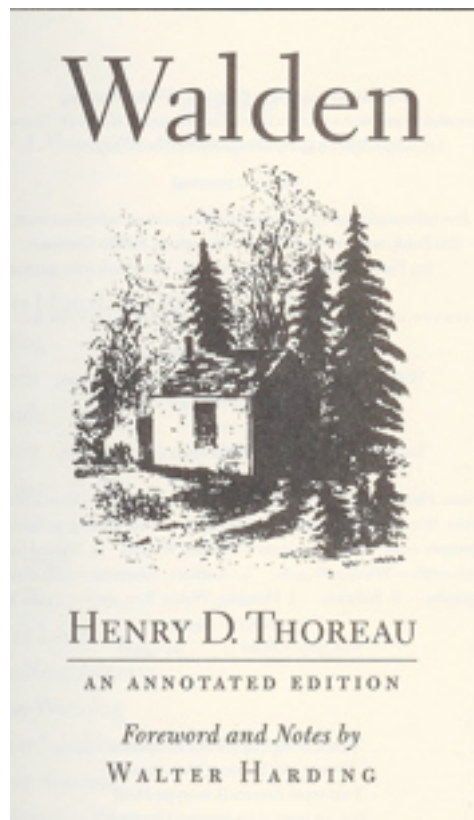
Een hoogtepunt in het schrijversbestaan van Thoreau was zonder twijfel zijn verblijf in Walden Pond, een bos in de omgeving van Concord. Aan de rand van een stil meer bouwde hij een simpele hut, waarnaast ook een akkertje door hem werd aangelegd. Hier leefde hij van 1845 tot 1847. Teken van protest tegen de rusteloze, zenuwachtige, bedrijvige, triviale geest van de negentiende eeuw. De geest van de homo economicus. Thoreau zocht de vrijheid om zijn leven aan te passen aan de natuurlijke wereld. “I went to the woods because I wished to live deliberately, to front only the essential facts of life, and see if I could not learn what it had to teach, and not, when I came to die, discover that I had not

¹⁶ In Elizabeth Peabody's *Aesthetic Papers*, 1849. Postume uitgaven vanaf 1866 onder de titel *Civil Disobedience*. Zie Robert D. Richardson Jr., *Henry Thoreau: a life of the mind*, University of California Press, Berkeley 1986

¹⁷ Zie Karl Marx, *Manifest der Kommunistischen Partei*, Februar 1848, in: Karl Marx, *Die Frühschriften*, hrsg. von Siegfried Landshut, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1971 (1953)

¹⁸ Lev Tolstoj, *Mijn biecht (Ispoved)* 1882

lived.”¹⁹ Gedurende twee jaar bestudeerde hij de vrije natuur, mediteerde en schreef lange beschouwingen die vormen van zijn meest beroemde *Walden, or mystiek dwepen met de Thoreau* veel te nuchter. verloop van natuurprode wisseling van dag en en andere kosmische in the woods is de neerlevensexperiment van ambivalent stond tederding van de maatmoest leven. Het boek de moderne civilisatie, ken van een groeiend eerste contouren van de van Thoreau worden als het eerder genoemde government.

de grondslag zouden belangrijke werk, het life in the woods. Geen natuur, daarvoor was Wel aandacht voor het cessen, in het bijzonder nacht, van jaargetijden ritmen. Walden, or life slag van een persoonlijk een begaafd schrijver die genover de snelle veranschappij waarin hij gaat over een vlucht uit maar is tegelijk ook te sociaal bewustzijn. De latere politieke essays hier reeds zichtbaar, zo- Resistance to civil

Natuur

In de tweede helft van de negentiende eeuw dachten velen bij het woord natuur vooral aan de hen omringende wereld met al haar wetmatige veranderingen. Landschappen met hun verschillende vegetaties, dieren die erin leven, klimaat en weersgesteldheid, enzovoort, in zover het zich allemaal onttrekt aan menselijke invloed. De mens werd, zoals in de romantiek, niet meer gezien als burger van twee afzonderlijke werelden, wel zouden er twee geheel verschillende zienswijzen op één en dezelfde wereld bestaan: de natuurlijke en de religieuze of ideële.²⁰ Het wetenschappelijke experiment is een poging tot vervolmaking van de eerste zienswijze, filosofie en theologie van de tweede. Thoreau vond dat de positieve wetenschap, die streng omljnd is, nooit verder komt dan de buitenkant van de wereld. Zij komt nooit een stap dicht bij het wezen van de dingen, hun diepste essentie. De gehele zogenaamde perfectie van het rationele bewustzijn is niets anders dan het vermogen om zo efficiënt mogelijk de scheppende natuur in boeien te slaan. Thoreau liet zich daarom bij zijn natuur experimenten liever leiden door een vorm van intuïtief denken dat als iets levends allerlei verbanden legt tussen oude en nieuwe waarnemingen, oude en nieuwe gevoelens en gedachten met als vertrekpunt de onvermijdelijke zorg voor zijn dagelijkse bestaan. Hij zocht in de eenzaamheid van Walden Pond naar de zin van

¹⁹ Thoreau, *Walden, or life in the woods*, p. 87

²⁰ Zie Meyers *Grosses Konversations-Lexikon*, 6e Auflage, 1905-1909, trefwoord: *Natur*

eeuwige ritmen, zoals de kringloop van lente, zomer, herfst en winter, die hij op zijn vele wandelingen in het bos en rond het meer, maar ook in een moestuin die hij verzorgde, waarnam. ‘Ontwaken’ van de natuur is het belangrijkste thema van *Walden, or life in the woods*. Na de doodsheid van de winter volgt altijd nieuw leven. Na de nacht kwam voor Thoreau de morgen, na het slapen het ontwaken. Hij zag hoe de plant groeide uit het zaad en de vlinder uit de pop kroop.

‘Zien’ begint met het doorvoelen van de dingen, schrijft Thoreau. De meeste mensen zijn dat natuurlijke begin kwijt. Thoreau wilde in Walden Pond niet zozeer speuren naar de statistische wetmatigheid van veranderingen in de natuur, maar zich vooral openstellen voor wat onverplicht gebeurt en nog het karakter van creatief spel draagt. Alleen zo krijgt de natuuronderzoeker oog voor de goedheid en schoonheid van de schepping. Dit innerlijk schouwen is voor het bewustzijn geen sta-in-de-weg. Het wordt juist beweeglijker en helderder erdoor. Kennis bij ingeving is een noodzakelijke voorbereiding voor het rationeel-zijn. Thoreau waarschuwt voor een ijzige verstarring van het begripsvermogen wanneer verabsoluteerd analytisch denken in de ban raakt van gevoelens van angst of sterke twijfel. Wat Thoreau dreef in Walden Pond was het verlangen zichtbaar te maken van wat boven en buiten de door moderniteit vervuilde werkelijkheid en haar onontkoombare logische noodzakelijkheid staat. Hij kwam tot de overtuiging dat alleen de creatieve daad van de kunstenaar ‘werkelijke aanwezigheid’ van de dingen nog mogelijk maakt.²¹ Naar het voorbeeld van de goddelijke Schepper scheidt in zekere zin ook de kunstenaar uit het ‘niets’, ex nihilo. Zijn creativiteit veronderstelt dus altijd transcendentie. De inventieve natuuronderzoeker doet niet meer dan bestaande elementen combineren. Hij heeft genoeg aan immanentie.

In de wilde natuur van Walden Pond werd Thoreau zich nog meer dan anders bewust van de gebondenheid van de ziel aan ruimte en tijd. In de ziel zelf ging hij op zoek naar vrijheid. De lezers van *Walden, or life in the woods* worden uitgenodigd in haar af te dalen tot een plaats waar de natuurlijke onschuld begint, veel dieper gelegen dan de krochten waar het moderne kwaad huist. Wie zover komt, krijgt te maken met beelden die hem vertellen dat er een wereld bestaat vol geestkracht en wonderen. En hij zal het sterke verlangen voelen om zijn leven zo volledig mogelijk te leven.

Direct your eye right inward, and you'll find
A thousand regions in your mind
Yet undiscovered. Travel them, and be
Expert in home-cosmography.²²

²¹ Zie George Steiner, *Real presences, Is there anything in what we say?*, Faber and Faber, London 1989. Steiner noemt God nog slechts een “fossil embedded in the childhood of rational speech”, p. 3

²² Thoreau, *Walden, or life in the woods*, p.

Thoreau was vóór alles dichter. Van zijn vriend Waldo Emerson, die meer dan hij filosoof was, nam hij het romantische idee van de “beautiful necessity” van de natuur over.²³ Om met deze Emerson te spreken: “Nature is the incarnation of a thought, and turns to a thought again”.²⁴ De romantische ziel wil verenigen wat vanaf de schepping of de geboorte over de aarde verstrooid is geraakt. Hij zoekt naar de levende oorsprong van al het tegenstrijdige in de wereld, hetgeen een schier onmogelijke opdracht is. De boodschap van Thoreau aan de generaties die na hem zijn gekomen, in het bijzonder aan adolescenten, dichters en kunstenaars met een niet te stillen verlangen naar hun diepste zelf, luidt, vrijmoedig geformuleerd: de mens wordt niet door zijn instincten gedetermineerd, noch alleen door zijn verstand op koers gehouden, hij is een vrij wezen, een mens met mogelijkheden. Hij is er zelfs toe veroordeeld continu het hier en nu te overschrijden en zich een voorstelling te vormen van gehelen, van de wereld. Het is ‘praktische transcendentie’, die door de moderne wetenschap en techniek een nieuwe kwaliteit heeft gekregen.²⁵ In een universum van principieel gelijksoortige en technisch beheersbare objecten en van sociale relaties die steeds abstracter worden, kan de prikkel om onder eigen verantwoordelijkheid te handelen alleen maar sterker worden.

²³ *Selected Writings of Ralph Waldo Emerson*, edited by William H. Gilman, with a new introduction by Dr. Charles Johnson, a Signet Classic, London 2003, p. 441

²⁴ Citaat in: *Ralph Waldo Emerson*, by Oliver Wendell Holmes, Fredonia Books, Amsterdam 2002 (1912), p. 186

²⁵ Een term van Martin Heidegger